

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Светлана Ђирковић
Балканолошки институт САНУ, Београд

УДК 811.163.41:502
DOI 10.7251/fil1308287c

ЛИНГВИСТИЧКА ЕКОАНТРОПОЛОГИЈА – МОГУЋНОСТИ ОСНИВАЊА НОВЕ ПОДДИСЦИПЛИНЕ: ЕКОЛОШКА СВЕСТ У ФОЛКЛОРНОМ ИНТЕРВЈУУ¹

Апстракт: Прилог анализира исказе руралних саговорника из Семберије о односу према природи и потреби за заштитом животне средине. Фокус је на изражавању свести о загађености воде у каналу који се налази у непосредној близини насеља Батковић, истребљењу неких животињских врста које су пре загађења настањивале канал. Осим еколошке свести, у разговору је регистрован и наратив о значају канала за локалну заједницу и сећање на традиционалан начин пецања. Еколошка свест и значај канала за локалну заједницу преплићу се са усменим предањем о Филипу Маџарину, који је, према забележеном предању, градио канал у Батковићу и у њему сидрио своје бродове. Често реферисање на ово усмено предање указује на његово присуство и важност у савременом свакодневном животу.

Кључне речи: фолклорни текст, наратив, еколошка свест, еколошка антропологија, Филип Маџарин, Батковић, Семберија.

Овај рад настао је на основу теренских истраживања интердисциплинарног тима истраживача из Балканолошког института САНУ (Београд), Института за књижевност и уметност (Београд) и Филоло-

шког факултета из Бањалуке обављаних у Бијељини и Батковићу априла 2013. године.²

¹ Рад је резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (бр. 178010) Балканолошког института САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и *Проучавање и заштита нематеријалне баштине Републике Српске* Филолошког факултета у Бањалуци који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

² У мултидисциплинарни теренски истраживачки тим биле су укључене Биљана Сикимић и Светлана Ђирковић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Јеленка Пандуревић (Филолошки факултет у Бањалуци), Ирена Медар Тања (етнолог, запослена као виши асистент на Природно-математичком факултету у Бањалуци) и Смиљана Ђорђевић Белић (Институт за књижевност и уметност, Београд). Теренска истраживања Бијељине и Батковића имала су за циљ прикупљање етнографске, лингвистичке и фолклорне грађе истраживаних места, која би се укључила у архив Фило-

Разговор који ће овом приликом бити анализиран обавила је Биљана Сикимић 27. априла 2013. године, и траје око 90 минута. Саговорници су брачни пар, који ће у транскрипту разговора бити означени са С1 (мушкарац) и С2 (жена). Питања и коментари истраживача маркирани су заградама.

Овај разговор показује сличну наративну структуру као и многи други теренски разговори који су обављани по истој теренској методологији³ – наратив је садржајно некохерентан, не може се повући јасна граница између фолклорног текста, аутобиографске приче, традицијске културе и личних ставова о актуелним друштвеним питањима и дешавањима. Тако се у разговору често помиње канал у Батковићу, реферише се на фолклорног јунака Филипа Маџарина, као градитеља канала, истиче се

лошког факултета у Бањалуци, у који се од 2012. године депонују аудио и видео записи разговора са саговорницима, фотографије и други теренски материјал. Током теренских лингвистичких и фолклористичких истраживања Батковића и Бијељине прикупљен је обиман материјал који садржи око 26 сати снимљених разговора на тему традицијске културе и фолклора. Саговорници су били у највећем броју Срби, али је забележено и неколико сати разговора с Каравласима на њиховом првом језику – румунском. Примењујући већ разрађену методологију теренских истраживања Балканолошког института САНУ, прикупљена теренска грађа погодна је за интердисциплинарна истраживања и примену различитих аналитичких метода хуманистичких наука. Теренска истраживања традицијске културе на простору Републике Српске започела су 2012. године као резултат сарадње Филолошког факултета у Бањалуци, Балканолошког института САНУ и Института за књижевност и уметност (Београд). Циљ овог пројекта је прикупљање грађе која би омогућила да се направи листа елемената за заштиту нематеријалне баштине Републике Српске. Архив Филолошког факултета у Бањалуци је настао по угледу на Дигитални архив Балканолошког института САНУ.

³ Упореди нпр. транскрипте разговора који су објављени и анализирани у радовима Ђирковић 2004, Ђирковић 2006, Ђирковић 2009, Ђирковић 2012 и сл.

значај канала и воде за комплетну заједницу, као и за самог саговорника.

1. Примењена методологија теренских антрополошко-лингвистичких истраживања

Методологија вођења теренских разговора, развијена у оквиру београдске антрополошко-лингвистичке школе, којој углавном припадају истраживачи Балканолошког института САНУ, комбинује методолошки приступ руске етнолингвистичке школе с приступима теренским истраживањима који су модификовани теренским искуством и истраживачким искуствима других хуманистичких наука. Руска етнолингвистичка школа усмерена је на етнолингвистичку географију и картографисање података традицијске културе, и у ту сврху се користи упитник Ане Плотникове (Плотникова 1996). Упитник Ане Плотникове је фокусиран скоро искључиво на прикупљање терминолошке лексике, а интервју који се води са циљем попуњавања овог упитника има чврсту структуру и велике дигресије се не толеришу. Међутим, теренско искуство лингвистичког истраживачког тима Балканолошког института САНУ, стечено превасходно у теренским истраживањима на пројекту *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији*,⁴ а касније развијано у теренским истраживањима која су у основи пројекта *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (2011–2014) Балканолошког института САНУ,⁵ довело је до модификовања

⁴ Пројекат *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији* спроведен је у периоду 2002–2003. године, носилац пројекта је био Институт за српски језик САНУ у сарадњи с Балканолошким институтом САНУ, а спровођење пројекта финансирао је Унеско.

⁵ Теренска лингвистичка истраживања била су у основи и претходних пројеката Балканолошког института САНУ – *Етнолингвистичка и социоллингвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану*

методе теренских истраживања. Околности током истраживања наметнуле су прикупљање такозваних дискурсних рестлова, дигресија и девијантних исказа у дискурсима саговорника, који би се могли сматрати само празним простором с функцијом повезивања пасажу у разговору приликом којих се прелази са теме на тему.⁶

Данас, теренска истраживања лингвиста из Балканолошког института САНУ заснивају се на примени методе отвореног интервјуа, у којем истраживач поставља питања из области традицијске културе, али даје могућност саговорнику да говори о оним темама које су њему, у конкретној ситуацији, важније. Тако су у Дигиталном архиву Балканолошког института депоновани разговори који су релевантни не само за истраживања традицијске културе већ и за многе друге истраживачке теме из домена хуманистичких наука (од којих су неке: истраживања идентитета, етничитета, рода, затим истраживања планских, принудних, економских миграција, истраживање фолклора и сл.).

У квалитативним истраживањима интервју се сматра „омиљеним методолошким средством“ (Denzin, Lincoln 2004: 353), и најубичајенијим инструментом у интердисциплинарним истраживањима. Постављајући основе нарративне анализе шездесетих година 20. века, Лабов је указао на тешкоће у добијању природног (спонтаног) говора у истраживањима и описао је парадокс посматрача (observer's paradox). Како Лабов наводи, циљ лингвистичких истраживања у једној заједници би морао бити истраживање начина на који људи говоре када нису под систематским посматрањем. Парадокс је у томе што истраживачи могу добити овакве

податке једино систематским посматрањем говорника (Labov 1972: 209).

Сумирајући досадашња квалитативна истраживања из аспекта употребе истраживачких метода, лингвисткиње Ана де Фина и Сабина Перино скрећу пажњу на то да се интервју често користи у истраживањима из области образовања, антропологије, социологије, социјалне психологије и социјалне историје, важан је истраживачки метод сам за себе, али да се често комбинује с другим истраживачким методама, као што је, на пример, посматрање са учествовањем (De Fina, Perrino 2011: 1). У интервјуима приповедање се сматра плодним тлом за теоријске и методолошке рефлексije, које су и најважније за нарративну анализу, али које постављају фундаментална питања о улози истраживачког контекста у прикупљању података, интеракцији између истраживача и „субјекта“, и природе процеса интерпретације (De Fina, Perrino 2011: 2). У упутствима намењеним истраживачима квалитативних истраживања инсистира се на неутралности истраживача, на упоредивости података и стандардизацији понашања истраживача. Де Фина и Перино сматрају да се уз ова упутства обезбеђују услови да сви одговори на питања буду добијени у истим околностима и то код свих саговорника. С обзиром на то да је сваки интервју јединствен и улоге и односи између истраживача и сваког саговорника различити, покушај да се наметне јединствена процедура ове лингвисткиње сматрају насиљем „природности“ (De Fina, Perrino 2011: 3). Истраживачи из области нарративне анализе најчешће се баве питањима улоге истраживача у селекцији и интерпретацији података, као и њиховом ко-конструктивном улогом у продукцији наратива личног искуства. Истраживања која се фокусирају на интеракционе и контекстуалне аспекте елицираних прича знатно су ређа у

(2002–2005) и *Етничка и социјална стратификација Балкана* (2005–2010).

⁶ О дискурсних рестловима види више у: Илић 2005: 330.

односу на истраживања наратива конверзације. Недостатак пажње за контекст наратива делимично је последица односа према интервјуу као неком неприродном догађају, прекомерном фокусу на жанрове као што су канонске или животне приче у оквиру наратива, као и тенденције да се наративи у интервјуу сматрају хомогенијим жанром него што то они заиста јесу (De Fina, Perrino 2011: 7).

2. Транскрипција као инструмент за креирање наратива

Тематски нехомоген садржај наратива представља компликовану ситуацију за истраживача који за потребе своје научне анализе екстрахује делове разговора, а потом их транскрибује са циљем да обликује текст за анализу. Одабир делова разговора, као и њихова транскрипција, којом се усмени корпус претвара у писани, представља креирање наратива у целини, па чак и читавих корпуса наратива. Одређивање граница жељених наратива уобичајено се врши на основу уочавања увођења и затварања одабране теме за разговор. Углавном је почетак означен питањем истраживача, а завршава се затварањем теме или од стране саговорника, или од стране истраживача. Евентуално садржи и део разговора који показује увођење нове теме, сигнал за промену теме и слично. Сигурни завршетак анализираних фрагмента означен је некада и питањем истраживача о некој другој теми (Ђирковић 2012: 55–56). Овако креиран транскрипт аудио-материјала аналитичару би могао да послужи као потврда или негација неког њему важног проблема (а у зависности од његове почетне хипотезе или теоријског оквира), те постоји опасност од контекстуалне ограничености одабраног фрагмента. Могуће је да би анализа ширег контекста дала другачије резултате (Ђирковић

2007: 464).⁷ Питање граница, проширивања и димензија транскрипта неодојиво је од често постављаног питања интердисциплинарне употребе забележене теренске грађе.⁸

⁷ За потребе студије *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије* (Ђирковић 2012) из комплетне теренске грађе настале у пројекту *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији* издвајани су они делови разговора који за тему имају рат, избеглиштво, расељавање, биографске приче, личне исповести и сл. И Жарко Бошњаковић и Биљана Сикимић, аутори студије *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*, из екстензивних интервјуа вођених током теренских истраживања буњевачке националне мањине преузимали су само делове, који су, по процени аутора, били занимљиви за осветљавање буњевачке традицијске културе, усмене историје, фолклора и елементи биографских прича који могу имати универзалну димензију, пре свега личне мобилности у домену образовања, посла, или активности у очувању идентитета заједнице (фолклор и различити занати) (Вошњаковић, Сикимић 2013: 45). Сличну методологију креирања корпуса за анализу користе и Марија Илић (Илић 2010) и Смиљана Ђорђевић (Ђорђевић 2010) – иза одабраних фрагмената разговора налазе се теренска истраживања која за резултат имају обимну грађу на тему традицијске културе, а екстраховани су само они фрагменти разговора на којима ће засновати научну анализу и применити теоријско-методолошке постулате социоллингвистике (Илић 2010) и фолклора (Ђорђевић 2010). Студије Илић 2010, Ђорђевић 2010, али и, претходно наведене, Ђирковић 2012 и Вошњаковић, Сикимић 2013 заснивају се на екстензивним корпусима теренске грађе – како усменим, тако и транскрипцијом начињеним писаним корпусом.

⁸ Интердисциплинарна примена теренске грађе била је готово императив у раду на пројекту *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији* (2002–2003), који је финансирао Унеско. И Биљана Сикимић и Жарко Бошњаковић, аутори студије *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*, у избору аутентичних текстова за своју студију, насталих транскрипцијом теренских разговора, водили су се идејом да би они могли бити од користи и истраживачима из других хуманистичких дисциплина као документ, пре свега етнологима, антрополозима, социолозима, фолклористима и историчарима (Вошњаковић, Сикимић 2013: 45). Консеквентно, аутори уочавају и потребу

3. „Случајно откриће“ – еколошка свест представника традиционалне, руралне заједнице у Батковићу

Разговор вођен у Батковићу издваја изражена еколошка свест саговорника. С обзиром на дугогодишње искуство истраживачког тима Балканолошког института САНУ у теренским истраживањима традицијске културе, разговори у којима је фокус на екологији и уочавању промена које су се временом догодиле под утицајем човековог деловања на природу и природну средину – нису тако чести. Уколико се изузму забележени разговори с политичарима, који у оквиру својих политичких програма, или програма политичких странака којима припадају, имају заштиту животне средине,⁹ разговор који ће овом приликом бити анализиран могао би се сматрати изузетком у обимном Архиву Балканолошког института САНУ. Чињеница је да у досадашњим теренским истраживањима ни истраживачи нису постављали питања везана за екологију, загађење животне средине, однос човека и природе и сл. Постојање еколошке свести у наративу о каналу у Батковићу, његовом значају за комплетну заједницу, као и за самог саговорника, могло би се сматрати „случајним открићем“, и указује на то да у будућим теренским истраживањима екологија може бити једна од тема за разговор.¹⁰

да у своју научну анализу укључе, осим лингвистичких, и теоријске поставке неких других хуманистичких наука и њихових дисциплина – социјалне историје, усмене историје, антропологије, антропологије свакодневног живота и сл. (Вошњакović, Sikimić 2013: 14, 31).

⁹ Управо је један такав разговор забележен током теренских истраживања у Трговишту (околина Враћа) јула 2013. године, који су истраживачи Балканолошког института САНУ водили с некадашњим председником општине Трговиште.

¹⁰ На концепт „случајног открића“, или серендипитија (serendipity), у квалитативним истраживањима скренули су пажњу Гери Фајн

Еколошка истраживања из области хуманистичких наука у Србији нису наишла на велико интересовање, осим социолошких истраживања Весне Милтојевић (нпр. 2002, 2005, 2007). Међутим, у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама шездесетих година 20. века у оквиру антропологије почела се развијати дисциплина под називом еколошка антропологија. Еколошку антропологију Бенџамин Орлов (Benjamin Orlove) дефинише као истраживање односа између динамике становништва, социјалне организације и културе хуманог становништва, с једне стране, и животне средине у којој они живе, с друге (Orlove 1980: 235). Антрополози истражују улогу културне праксе и веровања који омогућавају људској популацији да оптимизира своју адаптацију у животну средину и спречи деградацију локалног и регионалног екосистема (Kottak 1999: 23). Еколошка антропологија је прошла кроз три стадијума развика – први стадијум (од 1930. до 1960. године) ка-

(Gary Fine) и Џејмс Диган (James Deegan), указујући на то да је серендипити интерактивни резултат јединственог и непредвиђеног, мешавина случајно спојених погледа, истраживачка срећа која се наслања на унапред припремљену свест. Да би се неко откриће одредило као серендипити, оно мора да буде „неочекивано“, „аномално“ и „стратешко“ (односно, мора имати импликације на развој теорије). Серендипити, како наводе Фајн и Диган (Fine, Deegan 1996), не претпоставља само посматрање важних догађаја, већ и њихово препознавање у ситуацији када се појаве. Оно што разликује темељног посматрача од обичног јесте способност да уочи структуру или импликацију која је прошла незапажено и, откривајући је, да је пронађе и у другим друштвеним околностима. Концепт серендипитија примењује Биљана Сикимић у анализи теренског разговора са саговорником Бањашем, вођеним у Гребенцу 2004. године (Ђурић Миловановић, Маран, Сикимић 2011). У разговору са Бањашем, који је вођен на тему малих верских заједница у Банату, посебно на-зарена, Сикимићева је уочила постојање фолклорне легенде о „земљиној оси“ и знака крста на хлебу као елементу традицијске културе Бањаша у Гребенцу.

Светлана Ђирковић

рактерише оријентација ка Боасовом историјском партикуларизму, други стадијум (од 1960. до почетка седамдесетих година 20. века) карактерише неоеволуционизам и неофункционализам у оквиру којих се изучава појава пољопривреде и државе. Следбеници неофункционализма виде социјалну организацију и културу одређеног становништва као функционалну адаптацију која допушта становништву да успешно експлоатише своју околину без преконачавања капацитета (Orlove 1980: 240). Антрополози Ендрју Вајда (Andrew Vayda) и Рој Рапапорт (Roy Rappaport) указују на то да и неофункционалистичка и неоеволуционистичка школа теже да следе трендове биолошке екологије. Припадници ових школа верују да хумана популација функционише у оквиру екосистема на исти начин на који функционишу друге популације и да је интеракција различитих хуманих популација иста као интеракција различитих врста у оквиру екосистема (Vayda, Rappaport 1968). Трећи стадијум, који се очито развија у оквиру еколошке антропологије седамдесетих година 20. века, карактерише процесуални приступ, у оквиру којег се обављају истраживања промена у индивидуалним и групним активностима с фокусом на механизме у којима понашање и спољни фактори утичу једни на друге (Orlove 1980: 245). Крајем деведесетих година 20. века Конрад Котак (Conrad Kottak) скренуо је пажњу на развој „нове еколошке антропологије“, или антропологију животне средине, која комбинује теорије и анализе с политичком свешћу и практичним старањем, што је резултирало новим поддисциплинама, као што су примењена еколошка антропологија и политичка екологија¹¹ (Kottak 1999: 25).

¹¹ Политичком екологијом посебно се баве антрополози Џејмс Гринберг (James Greenberg) и Томас Перк (Thomas Park) (уп. нпр. Green-

berg, Park 1994; Greenberg 1998; Biersack, Greenberg 2006).

¹² Без обзира на то што се аутори радова у овом зборнику баве анализом књижевних дела, будући да су животиње тема њихових истраживања, многи радови су прилика да се истакне потреба да човек својом савешћу и свешћу треба да утиче на заштиту животиња (Zaradija Kiš 2012), да се ослобађању животиња приступи из етичке перспективе (Marjanić 2012), да треба упозорити на глобални нехумани поредак у којем се масовно експериментише на лабораторијским животињама (Uvanović 2012), те да значењско поље појма холокауст може да се прошири и на нехуман однос према животињама (Бити 2012). Марјетка Голеж Каучич истиче да је супериорност људских бића опасан фантом, мит који угрожава опстанак, те да усмено и савремено песништво упозоравају на потребу за редефинисањем виђења природе и живота (Golež Kaučič 2012: 990).

¹³ У раду Ђирковић 2013 анализиран је исказ руралних саговорника о односу према природи и потреби за заштитом животне средине.

4. Еколошка свест у наративу о каналу у Батковићу

У теренском разговору вођеном у Батковићу уочава се интензивно изра-

жена свест саговорника из једне руралне, земљорадничке средине (Семберија) о човековом односу према природи и утицају на њу, као и потреба да се животна средина заштити. Саговорникова свест о потреби да се заштити животна средина, као и о угрожености природе, односи се на канал који се налази у непосредној близини насеља.¹⁴ У овом делу рада биће наведени интегрални транскрипти делова разговора вођеног са саговорницима из Батковића.

[1] (А то што кажете да је био град, како то, како то изгледа, колко је то далеко одавде?) С1: То је, све смо ми С2: Одма од Клиса, то је одма тамо. Иза Клиса. С1: Све је то брдо скинуто, и сипато у доле. Брдо, кажем вам, једно сто дулума. Мали Маџарац. С2: Маџаревац, и зове се. С1: Мали и Велики Маџаревац, знате. Значи, мало брдо и веће брдо. И онда, веруј, то је Филип Маџарин туда са својим бродовма долазио и везао их туда, по, по, по тим, по том брду. Али вероватно вјештачко брдо, није оно, није ноптирано. То је неко направио, ко што је наместио и овај канал од Бијељне, ето, кроз Бјељну

¹⁴ У овом делу рада биће сукцесивно навођени транскрипти фрагмената разговора који ће бити анализирани. Примењена је метода дословног транскрибовања усмене конверзације коју примењује антрополошко-лингвистички тим Балканолошког института САНУ. Транскрипт није акцензован. Приликом транскрипције у одређеним ситуацијама је дошло до непоштовања правописних правила, и то углавном у вези са знацима интерпункције. Знаци интерпункције су изостављени у случајевима када се маркира дијалекатски облик неке лексеме – *заштитте се*, *четри*, *чоєка*, или када се на тај начин означава ток разговора – нпр. уколико је изостављена тачка на крају саговорникове реченице, то означава да је саговорника у исказу прекинуо или истраживач или други саговорник (С1: *И онда, то кад би ја дао сада зелене С2: Ал цабе ово што пршће*). Исти је случај и са изостављањем правописног знака у питањима или коментарима истраживача – на тај начин маркиран је прекид истраживачевог исказа. Маркирање дијалекатских карактеристика одражава се и нестандартном употребом знака интерпункције – тако је у транскрипту употребљена цртица која маркира дијалекатско преношење акцента на проклитику, нпр. *Још и-млађи*; *За-дјецу би живот дао*, што кажу и сл.

канал што иде, сад смо повезани са Дрином и кроз, ево га, доле до, и он је плован, увек је воде било, е сад су мало, Обарска је превукла доле, и, и, и више иде тамо, наш је запостављен канал, а штета. Знаш колко нам је био драг, и одемо, купамо коње, косимо траву. Сада тадње не море ни, ни гуја проћ. Све је запуштено. А некада смо ми ишли и тражили, плаћали водо-, водопривреди, плаћали, „дај ми километар канала да косим“. С2: Нема ко сад да ради. С1: Народ да изгине, ја оћу овде, онај оће онде, ја оћу волко, онај оће нолко. Не море да подмири. Данас, сине слатки, данас ево ја не могу да одбра-ним авлију од, од траве. А не смијем да дам крави, друга времена и за-краву дошло и за свињче С2: Прскање ово, па боји се. (Ааа, због тога) С1: Због прскања. С2: Ја, прскања. С1: И онда, то кад би ја дао сада зелене С2: Ал цабе ово што се пршће. Толко ев, гледам на руже, буба напала нека да не мош отрјебит. Мораш да попршћеш да исцвати. (Имам и ја то.) С2: Баш јуче гледам (Ситно.) С2: Ја, оно ситно, па (Ја прскам.) С2: Ето, ко пупка долаз (Да.) С1: Хемија ја присутна свуде. С2: А имам неке домаће, то је наопако, овај. А прије то није било. С1: Ми се вам погибошмо лијечећи, идемо по, то медицинским центрима, а вамо, ето, ево, прскалца пуна отрова. Чекам вечерас да идем да пршћем. Каже: „Заштитте се“, па чиме ја заштитим, каки ја имам опрему да с заштитим? Ништа, мој синко, овако гуташ. Ево, у-нас, на државном добру што има, што причамо, тај, тај Градац што је био. Там имамо предузеће, има шеснест хиљада хектара земље, ново село, четри чоєка досад с-умрла, све рад, од прскања. Моја генерација, а умрли прије десет година и петнес. Још и-млађи. Не може хемија, незаштићено. Лијепо су он све написали у књигама, како треба, и, и гас маска, и како требају и рукавице и белај, ал не мош ти да радиш ни с рукавицама, а не мош ни да трпиш ону гас маску кад је притисак, боже ме прости, од сунца. Немој, не мож да изведеш посо. Него дријешу руке, скини рукавце и оплети, па докле иде, иде. Ризикујеш живот, ево јуче сам крунио куруз, то је толко прљаво, до зла бога. Данас не могу да се надишем. Не море организам ми примио много праšине прљаве, и хоћ да изданем. Али шта ћу, то ми је дјелатност, морам да се борим и да, да, да, да радим. Све рад дјече. За-дјецу би живот дао, што кажу. И свако каже, због њи живиш, шта ћ ја, мен не требају ни паре, ни виле, ни солтери, шта ће ми.

Структуру садржаја наратива првог транскрибованог фрагмента (означен

Светлана Ђирковић

са [1]) карактерише померање фокуса са изградње канала која се приписује Филлипу Маџарину, ка истицању значаја канала за заједницу. У овом делу разговора саговорници изражавају своје виђење употребе хемијских средстава у заштити култивисаних биљака од корова и инсеката, што резултира загађењем природе, а посебно воде, и утиче на квалитет живота људи који живе поред канала.

Еколошка свест саговорника преплиће се с носталгичном конотацијом исказа. Носталгични елементи реализују се „присвајањем“ канала: *наш је запостављен канал, али и експлицитним исказивањем емоционалног става: ... а штета. Знаш колко нам је био драг.*¹⁵ Осим носталгије саговорник С1 изражава свест и о промењеним животним околностима које су последица човековог деловања на природу, а следећи пример указује на то да са „емотивног и носталгичног“ прелази на реалност:

С1: Данас, сине слатки, данас ево ја не могу да одбриним авлију од, од траве. А не смијем да дам крави, друга времена и за-краву дошло и за свињче С2: Прскање ово, па боји се. (Ааа, због тога) С1: Због прскања. С2: Ја, прскања.

¹⁵ Овде би се могло говорити и о „оживљавању“ ситуације употребом наративног презента – у наративу [1] уочава се употреба перфекта за описивање ситуације, нпр.: *То је неко направо, ко што је наместио* и овај канал од Бијељине, то збиља канал што иде, сад смо повезани са Дрином и скроз је, овога, доле до, и он је плован, увек је воде било, да би се емотиван однос према ситуацији маркирао наративним презентом: *одемо, купамо коње, косимо траву*. Овај део наратива се и завршава перфектом исказаних радњи: *А некада смо ми ишли и тражили, плаћали* водо, водопривреди, *плаћали*. Управо оваква алтернација перфекта и презента потврђује закључке традиционалне анализе језика да је наративни презент стилистичко средство употребљено у наративу, које саопштава о прошлим догађајима који су живи и узбудљиви, те да је сам говорник толико укључен у причање приче да приповеда о догађајима као да их поново доживљава и као да се појављују истовремено с њиховим препричавањем (Schiffrin 1981: 46), уп. Ђирковић 2012: 153–156.

У фокусу истраживања антрополошког лингвисте јесу језичка средства којима се изражава, односно вербализује истраживани феномен. Антрополошки лингвиста језик посматра као ресурс културе, а говор као културну праксу.¹⁶ У наративу саговорника из Батковића уочена је еколошка свест, а она се, као што је већ наведено, преплиће с носталгичним исказом и саговорниковим емотивним ставом, али наратив о „личној“ екологији карактерише хибридикација језичких кодова којима се изражава еколошка свест. Хибридикација језичких кодова подразумева исказивање садржаја наратива комбиновањем фолклорног и дијалекатског језичког кода с језичким кодом научно-популарног функционалног стила. Фолклорни и дијалекатски језички код карактерише употреба језичког идиома који је присутан у свакодневной језичкој пракси говорника једне говорне заједнице. Језички код научно-популарног функционалног стила карактерише употреба научног метајезика (мада, вероватно, редукованог научног метајезика) – углавном професионалне лексике, који свакако није у свакодневной употреби говорника једне руралне и традиционалне заједнице, те се може сматрати накондно „наученим“ језичким кодом. Очито је да је осим еколошке свести у културни простор саговорника ушла и адекватна лексика, односно лексика којом је могуће изразити „еколошки“ садржај.¹⁷

¹⁶ О дефиницијама антрополошке лингвистике, пољу истраживања, као и другим фундаменталним питањима везаним за антрополошку лингвистику више у: Duranti 1997.

¹⁷ Ипак треба напоменути да је саговорник с којим је вођен разговор у селу Батковић формално образован, те да је и у избору саговорника током истраживања начињен изузетак. Наиме, у теренским истраживањима традицијске културе руралних заједница најчешће се за саговорнике траже формално необразовани припадници истраживаних заједница, јер се сматра да овакви саговорници боље

Хибридизација језичких кодова којима се изражава еколошка свест најексплицитнија је на лексичком нивоу.¹⁸ Тако, фолклорни и дијалекатски језички код у изражавању еколошке свести илустрју примери:

[1.1.] Сада тадње не море ни, ни гуја проћ.

[1.2.] Данас, сине слатки, данас ево ја не могу да одбраним авлију од траве.

[1.3.] Толко ев, гледам на руже, буба напала нека да не мош отријебит.

[1.4.] Него дријешу руке, скини рукавице и оплети, па докле иде, иде.

У наведеним примерима експлицитно се изражава свест о промењеном стању екосистема, тј. о његовој угрожености. Лексичке јединице којима се изражава овај саговорников став су исте оне које се користе у свакодневној комуникацији. На перцептивном нивоу, из перспективе савременог српског језика могу звучати архаично, или „дијалекатски“, али и други фрагменти разговора, којима у фокусу није изражавање еколошке свести, потврђују употребу дијалекатских израза и фразеологизама. Пример [1.4.] показује да до хибридизације лексичких јединица из домена различитих језичких кодова може доћи у оквиру једне реченице, тј. да није потребна језичка јединица већа од реченице да би дошло до употребе језичких средстава из различитих језичких реги-стара.

У примерима који следе еколошка свест се изражава оним лексемама које

„чувају“ традицијску културу и језик истраживане заједнице.

¹⁸ Присуство лексике савременог језика уочава се и у фолклорним наративима – Биљана Сикимић скреће пажњу на бајковни сиже у савременом социјалном кључу (Сикимић 2004: 46), док се Светлана Ђирковић бавила функционалним раслојавањем лексике у складу с темом разговора, и употребом недијалекатске лексике свакодневне комуникације у наративу саговорника припадника руралне заједнице (Ђирковић 2005: 204).

припадају научном метајезику, односно научно-популарном функционалном стилу:

[1.5.] С2: *Прскање* ово, па боји се. (Ааа, због тога) С1: Због *прскања*. С2: Ја, *прскања*. С1: И онда, то кад би ја дао сада зелене С2: Ал цабе ово што се *приће*. Толко ев, гледам на руже, буба напала нека да не мош отријебит. Мораш да *поприћеш* да исцвати. (Имам и ја то.)

[1.6.] *Хемија* ја присутна свуде.

[1.7.] Ми се вам погибошмо лијечећи, идемо по, то *медицинским центрима*, а вамо, ето, ево *прскалица* пуна *отрова*. Чекам вечерас да идем да *прићем*.

[1.8.] Каже: „Заштитте се“, па чиме ја заштитим, каки ја имам *опрему* да с заштитим? Ништа, мој синко, овако гуташ.

[1.9.] Лијепо су он све написали у књигама, како треба, и, и *гас маска*, и како требају и *рукавице* и белај, ал не мош ти да радиш ни с *рукавицама*, а не мош ни да трпиш ону *гас маску* кад је притисак, боже ме прости, од сунца. Немој, не мож да *изведеш посо*.

[1.10.] *Ризикујеш* живот, ево јуче сам крунио куруз, то је толко прљаво, *до зла бога*.

Курзивом истакнуте лексеме маркирају употребу научно-популарног функционалног стила, научног метајезика, који се у конкретном случају огледа у употреби професионалне лексике, у изражавању свести о угрожености природе.

У примерима [1.8.] и [1.9.] саговорник се позива на ауторитет, тј. у свом исказу о штетном дејству хемијских средстава реферише на ауторитет (*каже, написали у књигама*), што потврђује претходно постављену претпоставку да је саговорникова лична заинтересованост за еколошка питања употпуњена адекватним научним подацима. У примерима [1.9.] и [1.10.] уочава се хибридизација лексике у оквиру једне реченице (као у примеру [1.4.]) – осим професионалне лексике, лексике која припада научном метајезику, *гас маска, рукавице, ризикујеш* [живот], употребљени су и дија-

лекатска лексема *белај* и дијалекатски израз *до зла бога*. У примеру [1.9.] употребљена је и вербална формула *боже ме прости*, која улази у инвентар дијалекатске лексике, али је у конкретном примеру употребљена у истом исказу с професионалном лексиком. Функција ове вербалне формуле у научном метајезику јесте „превентивна неутрализација опасности“ (Сикимић 2004: 49).

Иако су примери разврстани у две групе ради лакшег илустровања, наведени искази с фолклорним и дијалекатским и/или научно-популарним језичким кодом се смењују, користе се без стриктног правила, и на тај начин креирају хибридни наратив. Интегрални транскрибовани фрагмент разговора (означен са [1]) управо и показује овакву хибридизацију.¹⁹

Други транскрибовани фрагмент разговора (означен са [2]) још експлицитније указује на еколошку свест саговорника, с тим да је у овом сегменту разговора истакнута загађеност воде у каналу. Исказ о загађености воде јавља се спонтано, није инициран питањем истраживача, наслоњен је на сегмент разговора о традицији извођења лазаричких песама и лазаричком опходу, смени генерација и измењеним вредностима, што и чини оквир многих теренских разговора.²⁰

[2] С1: Семберија је добро прошла у другом рату, па је прошла и у-овом рату. Ми смо пуни среће, немамо ми прилике за то ратовање и

¹⁹ И у другим транскрибованим фрагментима разговора (нпр. [2]) уочава се хибридизација језичких кодова са циљем да се вербализује еколошка свест, с тим да су овом приликом, с обзиром на бројност примера, илустрације ради, употребљени само примери из транскрибованог фрагмента [1].

²⁰ Управо да би се уочило постојање еколошке свести саговорника, и потреба за њеним изражавањем, укључен је и део разговора о традицији извођења лазаричких песама, лазаричком опходу, смени генерација и промењеним вредностима, иако тај део разговора није релевантан за еколошке теме.

ондак, равница, то нас је очувало. (А мене још, значи, радили смо, значи и Лазарице посебно, па смо онда, јер и то се сачувало) С2: Ја, ја С1: У, Лазарице то се (Да, да.) С2: Ја, то је за данашњи дан, све спремало се. С1: Били су слатки. Дје, дје, нема дјечице С2: Неће млађи то чуват С1: Неће то С2: Ништа. (Да, ја мислим да неће да за Лазарице) С2: Неће млађи то сачуват јел неће С1: Воде, тамбура тамбура, виолина свира, баба пјева, двије њи пјевају, и мала игра и окреће се, округ, чептели, чепели, чепели, чептели С2: Пјесме друкчије, ове рокерол, ја, мала ишла, у Бјељну синоћ с некијем туд из села, у сали там неће има, ја га не б могла слушат. С1: Добро, то је новија С2: Ал они воле, ђеца то. С1: Знаш шта ја мислим С2: Ал народне пјесме не воле. Мислим С1: Неће, ја кад пјевам, ја имам касету, имам це-де (Да.) С1: Заузео прво мјесто „С пјесмом и игром кроз Семберију“ (А-ха.) С1: И сад, као, мушка изворна, пјесме добио диплому и ено це-де. „Ајд“, реко, „Горане, ти и Ђорђе, метнем ону малу касету да чујеш ти како деда пјева.“ „Баци то, болан деда, како т’ није срамота.“ „Шта срамота, мајку вам јебем крваву.“ „Баци то, болан“, ен це-де неће нико да метне. Али, све у свему, све у глобалу С2: Прозлази вријеме С1: кад скупимо у једну суштину, природа је највише оштећена од свега. Па и она риба у води, и она је, и она је оштећена. Кад је дошло и до ње, што реко онај, загађеност велика. Природа се уништи начисто. Природе нема ништа, природо, моја дјецо драга. (А је л’ било ракова у тој вашој, јерони су најосетљивији на хемију?) С2: Ракова (Ракови, да, не знам како ви кажете, рак, не?) С2: Ја, у риба? (Да.) С1: У води ови? (Да. Јер они су, они по њима се одмах види да је загађено) С2: Нема тога, ја нисам још видла, видла сам преко телевизије. (Али никад није било ракова?) С1: Не, нема код нас. Ја и нисам видио. С2: Није, није код нас било. С1: Ја не знам, у Сави можда некад неко С2: Ал нико га није причао да је уватио С1: Није, нема ракова. С2: Вако некад ватал су С1: Код нас је риба С2: Видре, овај (Да? А ту било видри?) С2: Било видри, ја тудкар, мислим и сад причају да неће С1: Било је у каналу док је био јадан плован, а сада није ни плован, тај Филип Маџарин. С2: А све испод наспа оне се С1: Био плован људски, све из Змајевце примио сву воду, и туда кроз Семберију, кроз село наше и у Саву. На Сави има пумпа, која и црпи и пребацује. Али нема, то је сад, не до бог, не б мого попет се на насип С2: Зарасло, напуштано. С1: Напуштано. Па водна заједница почела овамо од Бијељне да мало чисти. Знаш која је то љепота по каналу, лијепо, кад је трава, ова-

ка. То је дивота ић, а вода иде, жубори, а рибице. Знаш то је мало природно. Нема шансе да ти видиш ни воду, ни бога, то је шаш зарасто, трње, пјешак не море се попети. Трњага, цанарке и трње највише. Штета.

О промењеном стању екосистема пре загађења воде и природе сведочи фрагмент разговора у којем се као истребљене животиње помињу видре. Узимајући у обзир сопствено знање о виталности екосистема и могућим показатељима загађења, истраживач поставља питање о раковима у каналу, међутим, такође спонтано, саговорници помињу видре, које су уочито оштећеном екосистему напустиле своје станиште – канал у Батковићу.

Смена садржаја наратива у фрагменту [2], која полази од констатације да су неки елементи традицијске културе у нестајању (нпр. лазарички опходи), да је дошло до смене генерација и смене животних вредности, па све до изражавања свести о загађености природе и нестајања животиња – могла би указивати на то да се традицијска култура, заједница у селу Батковић и комплетан екосистем посматрају као неодвојива целина, чији су готово сви сегменти угрожени.

У прилог тези о значају канала у Батковићу за заједницу сведочи и део наратива који садржи сећање саговорника на традиционалан начин рибарења, који је само фрагментарно забележен у етнолошкој монографији о Семберији Радмиле Кајмаковић (Кајмаковић 1974):²¹

²¹ У поменутој монографији, која је настала на основу ауторкиних теренских истраживања Семберије шездесетих година 20. века, наводи се разлика у начинима рибарења на рекама Дрини и Сави, и на „осталим водама“: „На Дрини и Сави ловили су мрежама, струковима, вршама, бадњевима, аловима и бубњевима, те кошом на вировима. На осталим водама најчешће су ловили рукама и на 'пређе'“ (Кајмаковић 1974: 53).

[3] (А је л' се ишло на пецање? Јер, Сава је близу.) С1: Прије. (Аха. Је л то била, мислим, мислим, да ли је то било за, занимање овде у Батковићу да људи се баве и) С1: Професионално? (Да.) С1: Не, не, не, то је једино шта је код нас, овај канал што је, што сам причо, тај што је Филип Маџарин ископо, то је стари канал. А ја пантим осамдес година, а можда је прије сто година, можда има му и двјеста година. Канал. Прије су, највише сје-, намјести се сједњак,²² и на-сједњак и спусти се мрежа доле, значи очистиш чистог перо-, овај, простора и спушћаш доле ону мрежу и гледаш. Имају и-конци ако је мутна вода, па нак риба кад иде онда закачи за конач, а тебе одма брецне овдка. Ти тргнеш горе, вучеш, ти сједиш на сувом, ниси никако у води. (А нисам вас схватила, како, закачите на уво?) С1: Конач закачим на уво, а и конач је доле на, на мрежи, имају три конца. На свако дес-петнес центина отприлике, куд се креће, у којој дубини се креће та риба. И ондак риба, мутна вода, не мож без конача. Ондак, мораш пазит да ода, креће па закачи за тај конач. Кад она закачи за конач, у-тебе одма зуп, јавља ти да је нешто закачило, овај, конач. Ти подигнеш, ево рибе и то каке рибе. (А шта је могло да се упеца?) С1: Па већином то је било кесеге С2: Бандари. С1: Бандари, штукe. С2: Буде некад и-шарана. С1: Па добро, мање шарана у том каналу буде, али. Једно кад Сава потопаи онда изиђу шарани доле по, по рупачама и ондак се то прије ватало, газло, брате. Загражде, овај, пређе по једно три четри метра дуге и зајеш по рупачама и вучеш за-собом и пливаш. Уфати се шаран. (Како то, значи, ви пливате и вучете за собом пређу?) Ја, пређа је, рецмо, метар и по штап и он, та је пређа свезана за тај штап а исто и на-другу страну има штап. Мрежа ко год фиранка. И онда ти се, пливаш и вучеш, ал не мора да знаш да пливаш, ако је вода доведен идеш, корачаш и вучеш по, по земљи и тако идеш са том пређом. И гониш уз, у крај. Рупача је, ет, когод ове двије моје куће. Ил ко једна кућа ова моја. И ондак туд остало риба, рупаче, како је насипат насип, то-с остале рупаче, огромне, по три метра дубоке. Ондак, за-, кад дође то љето, загазимо са том мрежом. Има

²² У наративу употребљен термин 'седњак' има своју варијанту 'шедњак', забележену у поменутој монографији Радмиле Кајмаковић. Како наводи Кајмаковић, „шедњак је место погодно за риболов. Ту ударе три-четири сове и једну дашчицу пода се, сједне и метне конач на уво и чека. Конач је везан за мрежу па се осети када се мрежа креће“ (Кајмаковић 1974: 53).

Светлана Ђирковић

шарана, уфати се, уфати се. После кад оплића, ондак је већ лако. (А онда сте, значи, то је на Сави, а ово је нешто друго што је на каналу, различита врста рибе?) То је друго, то је бјела риба, кесега, штука, лињачић некада, и то, то је бјела риба, зове се. А Сава кад буде потпопита, има један дио је можда пе-шест, седам стотина дулума земље, нит су њиве, нит је шума, а лети ми користимо као њиве, знаш. Ондак има и ту рупаче.

За традиционално рибарење у некадашњем каналу била је коришћена мрежа. Будући да је вода била мутна, развијен је посебан систем за алармирање рибара тако што се конач везивао за уво. Опис традиционалног рибарења на каналу има формалнолингвистичке одлике дискурса инструкција – описан је процес, у овом случају рибарења, сукцесивно се наводе сегменти тог процеса, који указују на тачно утврђени редослед, и као типично средство исказивања инструкција користи се друго лице јединине презента глагола (Ђирковић 2012: 164–166).²³ Давање инструкција за традиционално рибарење завршава се исказом *Ти подигнеш, ево рибе и то какве рибе*, који садржи елементе позитивног вредновања уловљене рибе, али има и носталгичну конотацију.

Овај фрагмент разговора садржи и опис традиционалног рибарења на Сави, који се наставља на опис рибарења на каналу. Иако је начин рибарења различит, чини се да за саговорника канал и Сава представљају једну водену целину.

Такође, треба приметити да су у разговору поменуте рибе – *кесега, бандар, штука, шаран* – заправо одговор на питање истраживача *А шта је могло да се упеца?*, и да се тиме употпуњује слика несталог животињског света канала у Батковићу.

²³ Овим описом традиционалног рибарења употпуњује се инвентар технолошких поступака, ритуала, свакодневних активности и сл. Дакле, свих оних активности за које се могу дати инструкције.

У досадашњим антрополошко-лингвистичким теренским истраживањима традицијске културе нису били забележени разговори у којима саговорници говоре о свом односу према природи и животној средини. Овакав „негативни налаз“ би могао бити последица, с једне стране, неинсистирања на овој теми, али, с друге стране, и последица непоседовања еколошке свести код припадника традиционалних заједница. Тако, забележени разговор у Батковићу, у чијим фрагментима везаним за канал и воду доминира саговорникова свест о пресудном човековом утицају на воду, о кобним последицама тог утицаја на водени животињски свет, и свест о значају воде за једну заједницу, као и апел саговорника за заштиту животне средине – има јединствену фактографску вредност.

5. Данашњи канал у усменом предању

5.1. Канал Филипа Маџарина

Осим веома изражене еколошке свести саговорника у Батковићу, у свим транскрибованим фрагментима разговора посебну пажњу скреће и данас очувано усмено предање о Филипу Маџарину који је градио канал и у њему сидрио своје бродове. У том смислу, овај разговор, који се у време истраживања чинио као још један у низу стандардних теренских разговора, указује на то колико је једно локално усмено предање присутно у савременом свакодневном животу. Предање о Филипу Маџарину преплиће се с другим садржајима наратива и чини комплексну наративну структуру.

Фолклориста Влајко Палавестра у својој студији о историјским усменим предањима из Босне и Херцеговине (Палавестра 2003) указује на то да историјска предања забележена од краја 19. века, па све до деведесетих година 20.

века у Босни и Херцеговини карактерише свесно повезивање личности и догађаја с локалном средином, и објашњењем настанка топонима (Палавестра 2003: 41). Једино предање које бележи Палавестра о Филипу Маџарину везује се за дворове Филипа Маџарина – „село Дворови у Семберији добило је име по двору Филипа Маџарина, који се налазио на данашњем месту села. Када су били владали 'Маџари', био је ту двор Филипа Маџарина, а ђе је сад Ханиште, био је његов хан“ (Палавестра 2003: 155). Палавестра истиче да је у овом предању дошло до:

пуког, формалног украшавања историјског усменог предања елементима народне поезије [...] Највјероватније посредством епике и школованих појединаца, у Семберији је сачувано традиционално предање ширег распрострањења о „угарском“ добу и Маџарима, који су некада живјели у сјеверној Босни [...] тако да је предање о Филиповом двору у Селу Дворовима из времена „када су ту били Маџари“, могло настати на данашњем сјећању о „Маџарима“ чиме је казивач потцртао значај своје локалне средине (Палавестра 2003: 72).

У теренском разговору у Батковићу забележено је, дакле, проширено предање о Филипу Маџарину у односу на оно које даје Палавестра. Помиње се да је бродовима долазио и сидрио их у каналу:

[4] С1: То у суштини Маџарин некада копао (А-ха, а-ха). С1: Из Бијељине до, до Саве све је то намешћено, канал, нек, неки су Мађари, којег је то закон био, која је власт била. Углавном је Филип Маџарин, знам да кажем, то је копо, и то, то је ја не знам којим је путем то копо то канал.... Каже да је туђ некада била ријека и да су туд, Филип Маџарин да је он бродове туд, кад, заковчаво и. Да је то некад била низија, а имају и неке алке под Бијељином да се там закочивали бродови. То је било Егејско, како је ово... . И онда, веруј, то је Филип Маџарин туда са својим бродовима долазио и везао их туда, по, по по тим, по том брду.²⁴

²⁴ Осим у овим примерима, који су ексцерпирани из транскрибованих фрагмената разгово-

Иако овакво усмено предање није забележено у другим изворима, може се рећи да је механизам креирања усменог предања идентичан: у питању је повезивање предања са епским јунаком и уклапање у локалну средину.

За анализу наратива је важно реферисање на усмено предање и епског јунака у оним деловима наратива чији је садржај везан за актуелни тренутак. Често реферисање на Филипа Маџарина, и помињање његовог дела, може бити последица, с једне стране, саме усмерености теренског истраживања на бележење „стarih прича“, а саговорник С1 је у заједници познат као добар наратор и познавалац локалне историје, и као такав је препоручен истраживачу. С друге стране, могуће је да је усмено предање довољно живо у заједници, те да се препричавањем легенде, с обзиром на значај канала за локалну заједницу, заслуге Филипа Маџарина одржавају живим.

Током теренског разговора добијени су само фрагменти предања, чак се и истраживачевим инсистирањем на целовитом предању – *Могу само још нешто да вас питам, пошто сте поменули Филипа Маџарина, је л' има још неких тако легенди, прича о њему, осим што, осим да је зидао, ко да је копао тај канал, неко сећање* – није добила целовита слика. О фрагментарности сећања указује деактуализовани хронотоп – не постоји временско лоцирање градње канала (ипак, не треба га ни очекивати), те се на време градње реферише као на *некад*. Чак је и локус, у саговорничковој интерпретацији, измештен – *Да је то некад била низија, а имају и неке алке под Бијељином да се там закочивали бродови. То је било Егејско, како је ово* – алке, којима су се везивали бродови, јесу под Бијељином, али се вода повезује с

ра, и у примеру [3], када се води разговор о пецању, саговорник реферише на канал као канал Филипа Маџарина.

морем, а не реком, па чак је и море Егејско.

5.2. Град Проклете Јерине

Осим усменог предања о Филипу Маџарину, у разговору вођеном у Батковићу забележено је и предање о Проклетој Јерини. Ово предање надовезује се на предање о Филипу Маџарину, подстакнуто питањем истраживача којим се тражи целовито предање:

[5] (Могу само још нешто да вас питам, пошто сте поменули Филипа Маџарина, је л' има још неких тако легенди, прича о њему, осим што) С1: Па нема (осим да је зидао, ко да је копао тај канал, неко сећање.) С2: То тај канал, а има тамо што је била Проклета Јерина (А-ха, просто ми то сећање треба) С2: Е, ето, проклета, има там Градац онај. И ту су налази свака сто [кратак разговор са комшиницом] Дobar дан, није, Слободан ошо код баке своје, јес Ђорђе само. А он је ошо са мамом (Градац) С1: Градац С2: Градац С1: Само нешто да вам кажем, ја, нико не може да одгонетне, а нико, нема кога ни да упита, то није, то је Градац, ја мислим С2: Проклета Јерина С1: Вјештачки, а беше Градац био ко ова кућа и можда педесет ил сто дулума земље. Каже да је туђ некада била ријека и да су туд, Филип Маџарин да је он бродове туд, кад, заковчаво и. Да је то некад била низија, а имају и неке алке под Бијељном да се там закочивали бродови. То је било Егејско, како је ово С2: Били су тамо инжињери туд радили, откопавали гробнице и, налазили С1: Добро, то су ови истраживачи С2: Па ја, и ту су нашли, каже, Проклете Јерине да је ту био град, да је мучла, мучли народ и тако. С1: Оћете ли ви сока мало узети, чашцу? (Ја већ пијем, хвала. А шта се о Јерини причало?) С2: Да је убијала, да је у тамнице бацала, да су змије убациване туд људе да, да трују, све туд у том Грацу. С1: То је мање познато, можда се С2: Па тако је прича нека сигурно. С1: Некад то неко зацрто од старих наших (Па легенде ми и требају, нама је најважније, то је исто део сећања) С2: Јесте (ко и песме, знате.)

Иако је предање о Проклетој Јерини такође фрагментарно као и предање о Филипу Маџарину, оно заправо садржи карактеристике које је уочио фолклориста Влајко Палавестра прикупљајући

усмена предања у Босни и Херцеговини.²⁵ Како наводи Палавестра, проклета Јерина је „популарна“ владарка старог народа у усменим историјским предањима, углавном забележеним у источној Босни, на подручју Подриња и дела централне Босне. Јерини се приписује градња старих, данас порушених тврђава, грађених присилним радом. Предања о Проклетој Јерини су у знатној мери деисторизована, садрже велики број лутајућих мотива о народу уопште. Тежак посао и кулук под турском управом постали су главни садржај предања о Јерини. „Реална историјска Ирина (Јерина) Бранковић, жена српског деспота Ђурђа Бранковића, није никада боравила у Босни, а осуђена је народним предањем за гријехе које није починила“ (Палавестра 2003: 38).

Усмено предање о Проклетој Јерини забележено у Батковићу везује се за локални микротопоним Градац.²⁶

Као што је већ наведено, саговорник С1 је даровити наратор и познавалац како локалне историје, тако и предања, те је истраживачу драгоцен његово знање. У разговору с таквим саговорником, чије трајање истраживач не може да предвиди, односно трајање разговора зависи само од саговорника, циљ је да се забележи што више материјала, те истраживач минимизира дигресије враћањем саговорника на тему, постављајући додатна питања везана за конкретно локално предање. Теренски разговор који се водио на тему традицијске културе и усмених предања прекинут је разговором саговорника с комшиницом, што се сматра уобичајеном теренском ситуацијом, а покреће га ис-

²⁵ Влајко Палавестра је у својој студији објавио читав низ усмених предања о проклетој Јерини.

²⁶ Градац је као микротопоним регистрован и у предањима које је забележила Радмила Кајмаковић (Кајмаковић 1974: 114), мада у ауторкином попису насеља на територији Семберије овај микротопоним није наведен.

траживачев коментар којим „подсећа“ саговорнике где је њихов разговор стао:

[5.1.] С2: Е, ето, проклета, има там Градац онај. И ту су налази свака сто [кратак разговор са комшиницом] Дobar дан, није, Слободан ошо код баке своје, јес Ђорђе само. А он је ошо са мамом (*Градац*)

У разговору прекинуто усмено предање метатекстуалним коментаром, којим саговорници истраживача нуде јелом и пићем,²⁷ наставља се одговором истраживача на понуду домаћина и саговорника, али и постављањем питања везаним за претходни разговор којим, с једне стране, усмерава саговорника на наставак разговора у жељеном правцу, али га, с друге стране, спречава да настави с понудама:

[5.2.] С2: Па ја, и ту су нашли, каже, проклете Јерине да је ту био град, да је мучла, мучли народ и тако. С1: *Оћете ли ви сока мало узети, чашцу? (Ја већ пијем, хвала. А шта се о Јерини причало?)*

5.3. Маџари у Семберији

Чини се да се, уз усмено предање о Филипу Маџарину, у разговору са саговорницима из Батковића помиње и некадашње становништво Семберије – Мађари:

С1: То у суштини Маџарин некада копао (А-ха, а-ха). С1: Из Бијељине до, до Саве све је то намешћено, канал, нек, неки су *Мађари*, којег је то закон био, која је власт била.

Како наводи Влајко Палавестра, старо становништво Босне и Херцеговине, тј. становништво у северним и северозападним крајевима (Босанска Крајина, Посавина, Семберија), назива се

²⁷ Биљана Сикимић скреће пажњу да је физичко присуство истраживача видљиво у корпусу на разне начине. Истраживач је присутан не само као неко ко поставља питања већ и као гост који се у саговорничком дому нуди јелом и пићем (Вошњакović, Sikimić 2013: 66, уп. и Сикимић 2004: 42).

Маџари или *Угри* (Палавестра 2003: 32), а да је, највероватније, посредством епике и школованих појединаца у Семберији сачувано традиционално предање „ширег распрострањења“ о „угарском добу“ и Маџарима који су некада живели у Босни (Палавестра 2003: 72).

Чини се да је у наративу саговорника из Батковића помињање Мађара као некадашњих становника Семберије само преношење усмене традиције, односно, да ни сам саговорник не зна на кога би „Мађари“ могло да се односи: *којег је то закон био, која је власт била*. С обзиром на то да је у овом делу наратива фокус на каналу, који је према усменом предању копао Филип Маџарин, а потом се у том истом делу наратива помињу и Мађари, постоји могућност да саговорник убицира Филипа Маџарина у етнички контекст – самим тим што је Маџарин, канал су копали „неки“ Мађари, о којима, чини се, саговорник, иако добар познавалац локалне традиције, не зна баш пуно.

Усмена предања о Филипу Маџарину, Проклетој Јерини, алкама на дну канала којима су привезивани бродови Филипа Маџарина, Мађарима као старом народу у Семберији забележена су у теренском разговору у Батковићу, и у поређењу са усменим предањима које је забележио Влајко Палавестра само су фрагментарна. Наратив саговорника из Батковића не карактерише само преплитање различитих садржаја већ и преплитање и наслојавање различитих усмених предања. Усмено предање у интерпретацији саговорника из Батковића карактерише преплитање фолклорних ликова, фолклорних садржаја, деисторизација и деактуализовани хронотоп, али све ове карактеристике указују на контекст у којем је вођен разговор, те да усмено предање као фолклорни жанр садржи и субјективну перцепцију.

6. Историографска и етнографска факта²⁸

У разговору често реферисање на Филипа Маџарина, Проклету Јерину и Мађаре из Семберије указује на присуство усменог предања у свакодневном животу саговорника из Батковића, те је овај теренски материјал свакако погодан за фолклористичка истраживања. Међутим, историографска, археолошка и етнографска истраживања спровођена шездесетих и седамдесетих година 20. века у Семберији такође се заснивају на, у то време, забележеним усменим предањима.

Како се у монографији о селу Дворови наводи (Dvovovi 1977), једини материјални сведок живота на територији села Дворови из читавог средњовековног периода је стећак, који је уништен, а уништени су и посмртни остаци који су се налазили у гробу испод стећка. У овој монографији се наводи и да је уништен „камен са писмом“, који је пре Другог светског рата откопан на месту где је по сеоској традицији некада био двор Филипа Маџарина. На камену се налазио запис, који би, да је прочитан, бацио више светлости на овај период Дворова (Dvovovi 1977: 19).

Остаци старе калдрме, која је повезивала село Подгору и Бусију, називају се „цеста Проклете Јерине“ (Filipović 1969: 18).

Етнографска истраживања Миленка Филиповића, спровођена на Мајевици и у Семберији шездесетих година 20. века, такође указују на то да је сам истраживач ишао трагом усмених предања и да је, бележећи их, покушао да их поткрепи постојећим историјским чињеницама:

²⁸ Захвалност за помоћ у прикупљању података везаних за археолошка ископавања на територији северне Босне и Семберије, као и за релевантну литературу, аутор овог чланка дугује Тањи Лазић, кустос-документаристи у Музеју Семберије.

То што народно предање на Мајевици казује да су стари становници били „Маџари“ и што њима приписује разне старине из предтурског (па и доцнијег) времена има и историјску основу. Мајевица је у средњем веку у више махова била под маџарском (угарском) влашћу и Турци су је освојили од Маџара, па је сасвим разумљиво што се у народу разне старине приписују „Маџарима“ и што се сматра да су „Маџари“ били ранији становници Мајевице. На нашем етничком подручју је сасвим обична појава да се именом државног народа зову и поданици без обзира на њихову етничку припадност [...] У северној Босни Маџарима су доскора (а вероватно и сада) називани католици уопште, пошто су Маџари били католици. Нема сумње да је етничких Маџара могло бити и у северној Босни, па и на Мајевици особито у периоду 1464–1512, за време маџарске сребреничке бановине. [...] Име села Балатуна у суседној Семберији је за сада једини неспоран доказ о присуству етничких Маџара у прошлости у овом делу Босне (Filipović 1969: 18).

Филиповић такође сматра да су још у 19. веку Маџарима називани уопште Аустријанци јер су у овом крају (северна Босна) за Аустрију и Немачку сазнали посредством ближих Маџара (Filipović 1969a: 9).

7. Закључна разматрања

Разговор вођен у Батковићу показује врло комплексну садржајну структуру, теме су испреплетане, те се не може говорити о хомогеном садржају наратива. Применом антрополошко-лингвистичког приступа анализи наратива у раду су истакнуте две важне теме које доминирају наративом. Једна тема је присуство еколошке свести у наративу саговорника из једне руралне, земљорадничке средине. Еколошка свест се јавља у фрагментима разговора о каналу у Батковићу са циљем да се истакне нарушавање екосистема овог канала, загађеност воде у каналу и коначно истребљење неких животињских врста. Наратив у којем се исказује еколошка свест саговорника из Батковића карактерише хибридикација језичких кодова.

Тако се еколошка свест вербализује с једне стране фолклорним и дијалектским језичким средствима, и научним (научно-популарним) метајезиком, с друге. Хибридизација језичких кодова је најексплицитнија на лексичком нивоу. Анализа једног транскрипта фрагмента разговора показала је да и лингвистика као научна дисциплина може дати свој допринос кровној науци – екологији. Поред еколошке антропологије, политичке екологије и екокритике, у нове еконауке могла би се уврстити и лингвистичка екоантропологија, која би могла допринети изучавањем изражавања еколошке свести и истраживањем језичких средстава којима се вербализује еколошка свест.

Осим изражене еколошке свести саговорника у Батковићу, у свим транскрибованим фрагментима разговора пажњу скреће и данас очувано усмено предање о Филипу Маџарину, према којем је Филип Маџарин градио канал у Батковићу и у њему сидрио своје бродове. Често реферисање на ово усмено предање указује на то колико је оно присутно у савременом свакодневном животу. Предање о Филипу Маџарину преплиће се с другим садржајима наратива и чини наративну структуру веома комплексном. Осим усменог предања о Филипу Маџарину, у разговору је забележено и предање о Проклетој Јерини. Фолклорни наративи о Филипу Маџарину и Проклетој Јерини показују механизам креирања усменог предања – повезивање предања са епским јунаком и уклапање у локалну средину.

Применом антрополошко-лингвистичке анализе наратива у којима се рефлектује еколошка свест саговорника остварује се комплементарност у усмерењу хуманистичких наука на еколошке теме. Осим у традицијској култури и фолклору, вода и локална хидрогеографија заузимају важно место у свакодневном животу, па и у носталгичним

сећањима, те као такве заслужују своје место у списку истраживачких задатака хуманистичких наука.

Литература

1. Biersack, A. and J. Greenberg (2006), *Reimagining Political Ecology*, Duke University Press.
2. Biti, V. (2012), „Holokaust i životinje“, у: S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ред.), *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 923–928.
3. Bošnjaković, Ž. i B. Sikimić (2013), *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*, Novi Sad: Matica srpska.
4. Vayda, A. and R. Rappaport (1968), „Ecology, cultural and non-cultural“, у: J. A. Clifton (ред.), *Introduction to Cultural Anthropology*, Boston: Houghton Mifflin, 476–498.
5. Golež Kaučič, Marjetka (2012), „Čovjek je najgora zvijer: životinjski svijet u slovenskom usmenom pjesništvu i suvremenoj slovenskoj poeziji“, у: S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ред.), *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 957–993.
6. Greenberg, J. (1998), „The Tragedy of Commoditization: The Political Ecology of the Colorado River Delta's Destruction“, *Research in Economic Anthropology* 19, 133–214.
7. Greenberg, J. and T. Park (1994), „Political Ecology“, *Political Ecology* 1, 1–12.
8. *Mjesna zajednica Dvorovi* (1977). *Monografija*. Emisija „Znanje imanje“, Dvorovi.
9. De Fina, A. and S. Perrino (2011), „Introduction: Interviews vs. 'natural' context: A false dilemma“, *Language in Society* 40, 1–11.
10. Denzin, N. and Y. Lincoln (ред.) (2004), *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks, CA: Sage.

11. Duranti, A. (1997), *Linguistic anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press.
12. Ђорђевић, Смиљана (2010): *Савремено епско певање: текст и контекст*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
13. Ђurić Milovanović, A., M. Maran i B. Sikimić (2011), *Rumunske verske zajednice u Vanatu. Prilog proučavanju multikonfesionalnosti Banata*, Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Popov“.
14. Zaradija Kiš, A. (2012), „Strašna krastača – jadro čudovište blagih očiju (Pojavnost žabe u hrvatskoglagoljskoj prilici o Nezahvalnom sinu)“, у: S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ред.), *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 325–349.
15. Илић, М. (2005), „Ка етнолингвистичком речнику чипских Срба“, у: В. Становчић (ред.), *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној Европи*, Београд: САНУ, 315–339.
16. Илић, М. (2010), *Усмени дискурс Срба из Чина у Мађарској: између колективног и индивидуалног*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
17. Кајмаковић, R. (1974), „Semberija – Etnološka monografija“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Etnologija*. Nova serija, sveska XXIX, Sarajevo 1974: 5–122.
18. Kottak, C. (1999), „The New Ecological Anthropology“, *American Anthropologist New Series*, 101/1, 23–35.
19. Labov, W. (1972), *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
20. Marjanić, S. (2012), „Zoosfera Tita Andronika: ljudska, odviše ljudska bestijalnost“, у: S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ред.), *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 541–569.
21. Marjanić, S. i A. Zaradija Kiš (2012), „Zoo-uvod ili zašto čitati životinju“, у: S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ред.), *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 11–19.
22. Милтојевић, В. (2002), „Екологија – хуманизам – култура“, *Теме XVI/2*, 245–261.
23. Милтојевић, В. (2005), *Еколошка култура*, Ниш: Факултет заштите на раду.
24. Miltojević, V. (2007), „Ekološka svest i strukturne promene na Balkanu“, у: М. Вожић (ред.), *Balkan u procesu evrointegracije (Strukturne promene i kultura mira)*, Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, 169–177.
25. Orlove, B. (1980), „Ecological Anthropology“, *Annual Review of Anthropology* 9, 235–273.
26. Палавестра, В. (2003), *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине. Студија – Зборник – Коментари*, Београд: Српски генеалогски центар.
27. Плотникова, А. А. (1996), *Материјали за етнолингвистичко истраживање балканославјанског ареала*, Москва.
28. Сикимић, Биљана (2004), „Тај тешко да гу има по књиге“, у: Б. Сикимић (ред.), *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 31–69.
29. Ђирковић, Светлана (2004), „Мек љеб ко сунђур да једеш“, у: Б. Сикимић (ред.), *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 85–108.
30. Ђирковић, Светлана (2005), „Перцептивна димензија грнчарске терминологије: Веселин Герић, последњи грнчар из Штрпца“, у: Б. Сикимић (ред.), *Лицеум 9. Живот у енклави*, Крагујевац, 193–220.
31. Ћirković, Svetlana (2006), „Despre încrederea în cercetător: un bosniac în

- Toracu-Mic“, у: A. Sorescu Marinković (ред.), *Caiete de teren. Torac – metodologia cercetării de teren*, Novi Sad, Panciova: Editura Fundației, Editura Libertatea, 225–266.
32. Ђирковић, Светлана (2007), „Традиционална култура Влаха североисточне Србије: могућности секундарне анализе теренске грађе“, у: В. Становчић (ред.), *Положај националних мањина у Србији*, Београд: САНУ, 447–480.
33. Ђирковић, Светлана (2009), „Стратегије у структурисању усменог наратива: загробни живот у религијском контексту“, у: М. Детелић (ред.), *Моћ књижевности. In memoriam Ана Радин*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 201–226.
34. Ђирковић, Светлана (2012), *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
35. Ђирковић, Светлана (2013), „Водени екосистем у фолклорном кључу: случај једног канала у селу Батковић“, у: (М. Детелић и Л. Делић), *Aquatica. Књижевност, култура*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 249–259.
36. Uvanović, Ž. (2012), „Grassova apokaliptična štakorica“, у: S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ред.), *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 635–657.
37. Filipović, M. (1969), *Majevica s osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
38. Filipović, M. (1969a), *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
39. Fine, G. and J. Deegan (1996), „Three principles of serendip: insight, chance, and discovery in qualitative research“, *Qualitative Studies in Education* 9/4, 434–447.
40. Schiffrin, D. (1981), „Tense variation in narrative“, *Language* 75/1, 45–62.

LINGUISTIC ECOLOGICAL ANTHROPOLOGY –
POSSIBILITIES OF ESTABLISHING A NEW
SUB-DISCIPLINE: EMERGENCE OF ECOLOGICAL
AWARENESS IN AN INTERVIEW WITH PEOPLE FROM
THE VILLAGE OF BATKOVIĆ

Summary

The interviews, that took place in the village of Batković (the Republic of Srpska), were regarding linguistic and folklore field research, and revealed a very complex structure. These two topics are intertwined. The focus of the discussion shifts and the content of the narrative can be seen as heterogeneous. The paper illustrates two significant themes which dominate the narrative – ecology and the presence of oral tradition in everyday life. Ecological awareness can be discerned from the parts of the discussion about the canal in the village of Batković, which emphasized the degradation of the ecosystem of the canal, the pollution of the water in the canal, and the eventual extinction of

some animal species. The narrative which displays the ecological awareness of the interlocutors from the village of Batković is characterized by the hybridization of the language codes. Thus, their ecological awareness is verbalized, on the one hand, by the usage of a folklore and dialectical linguistic means and, on the other hand, by the usage of scientific metalanguage. The hybridization of the language codes is the most explicit at the lexical level. The analysis of a transcript of one part of the discussion shows that linguistics as a scientific discipline can contribute to the umbrella discipline – ecology. Apart from ecological anthropology, political ecology, and ecocriticism, linguistic ecological anthropology could be incorporated into the eco sciences with its contribution in the form of exploring the articulation of ecological awareness and linguistic means by which ecological awareness is verbalized. In all transcribed fragments of the discussion in the village of Batković, the attention is drawn to the well known legend of Filip Madžarin, according to which Filip Madžarin built the canal in the village of Batković and anchored off there. By frequently referring to this legend, one can easily realize its presence in everyday life. The legend of Filip Madžarin is entwined with the other contents of the narrative, thus making the narrative structure very complex. Apart from the legend of Filip Madžarin, the discussion touched on the legend of Jerina the Cursed. The folklore narratives of Filip Madžarin and Jerina the Cursed demonstrate the mechanism of the emergence of oral tradition – affiliating the tradition with the epic hero and integrating it into the local community. By applying the linguistic and anthropological analysis of these narratives, which reflect the ecological awareness of the interlocutors, the complementarity in directing the humanities towards ecological themes could be achieved. Aside from traditional culture and folklore where water and local hydrography occupy a significant place in everyday life, as well as in nostalgic recollections, they also deserve their place on the list of the research objectives of the humanities.

scirkovic@hotmail.com